

РЕЦЕНЗИЯ

От: проф.д-р Маргарита Николаева Атанасова
УНСС / катедра Човешки ресурси и социална защита;
професионално направление: 3.8. Икономика
Научна специалност Икономика и организация на труда

Относно: дисертационен труд за присъждане на научно-образователната степен „доктор” в професионално направление: 3.8. Икономика (Икономика и управление по отрасли - Образование, наука, иновации) на основание Заповед РД 38-333/03.07.2019 г. на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски”

Автор на дисертационния труд: Радостина Ангелова Стефанова

Тема на дисертационния труд: Оценка на въздействието на инвестициите във висше образование от националния бюджет и от Структурните и кохезионния фонд в периода 2007-2018 г. в България върху ключови показатели

1.Актуалност на темата и обща характеристика на представения дисертационен труд

Проблемите на оценката на въздействието на инвестициите във висшето образование на съвременния етап привличат вниманието на изследователите и се отличават със своята актуалност по редица причини, част от които са свързани както с динамиката на трудовия пазар и човешкия капитал така и с политиките за ефективно управление на публичните средства. Непрекъснатото повишаване на изискванията на трудовия пазар към компетенциите аргументира широкото участие във висше образование на населението в трудоспособна възраст през последните години. Във връзка с това в страните от ЕС чрез подходящи стратегии и политики се насърчава включването във висшето образование, което се съпровожда с нарастващи публични инвестиции. В този контекст е очаквано да се търсят, апробират и прилагат подходящи системи за оценяване на публичните инвестиции във висшето образование, резултатите от което да бъдат ценен компонент от информационната база за бъдещо

усъвършенстване и повишаване на ефективността на вложените публични ресурси. От тези позиции представеният за рецензиране дисертационен труд се характеризира с безспорна актуалност на избраната за изследване тематика.

Дисертационното изследване обхваща 173 стр. текст (основният текст е структуриран в увод и четири глави) , списък на използваните литературни източници и 4 приложения, които са тематично свързани с основното изложение. **Първа глава** (Литературен обзор) включва както проучени съвременни теории и практики за инвестиране с цел социално въздействие така и теоретични концепции, изследващи планирането и анализа на ефектите и въздействието на инвестиции. Във връзка с това се отделя специално внимание на: теория на промяната, теория на оценката на въздействието, анализ на целите на проектите/интервенциите, контрафактуални оценки на въздействието, анализ на приноса, оценка на брутните и нетни ефекти от операциите, оценка разходи-ползи, логически модели, статистическо моделиране, структурни индикатори за мониторинг на образователните и обучителните системи в Европа 2015 г. В тази част от изследването се анализира сложната същност на инвестициите във висшето образование като се акцентира върху въздействащите инвестиции, предназначени да създадат положително влияние извън финансовата възвращаемост и поради това изискващи управление както на социалните и екологичните показатели така и на финансовия риск и възвръщаемостта. Докторантът селектира и анализира разнообразни подходи за проучване на многопосочни въздействия на интервенции и политики върху социално-икономически процеси и явления, които са основа за формиране на авторска селекция на подходящи методически решения за изследване на влиянието на инвестициите върху определени компоненти от висшето образование в нашата страна в следващите части на дисертационния труд. Теоретичните анализи в тази част се обобщават чрез изведения понятиен апарат, който е значима част от методическата рамка на изследването. Задълбоченото проучване на широк кръг подходящи теоретични източници и проведенният анализ на сложните същностни характеристики на процесите по наблюдение и оценка на инвестициите във висшето образование в първа глава завършва с авторска систематизация на ключов понятиен апарат, който се използва в процеса на изследването и има потенциал да се прилага и в бъдещи анализи и проучвания: въздействие, оценка на въздействието, интервенция, ефекти, критерий за селекция на единиците на изследване в зависимост от дизайна на оценката, контрафактуални оценки на въздействието, сценарий със и без интервенция.

Във втора глава на дисертацията (Моделите на финансиране на обучението във висшето образование и техните социални ефекти) авторът е избрал два основни тематични акцента, първият от които е насочен към анализ на моделите на финансиране и инвестиции в институциите за висше образование и техните социални ефекти, а вторият – към същностните характеристики на социалните ефекти на инвестициите във висше образование. По този повод се разглежда същността и обхвата за инвестициите за висше образование и тяхната роля като фактор за: преодоляване на неравенствата, равен шанс и равни възможности и противодействие на бедността, за икономически растеж, за удовлетворяване на нуждите на пазара на труда, като инвестиции в човешки капитал и за насърчаване на социалната интеграция. **В третата част на дисертационния труд** (Оценка на въздействието на инвестициите във висше образование у нас-емпиричен модел на оценката) се представя както комплексният оценъчен подход така и описание на моделите за оценка и емпиричен анализ от тяхното приложение. За оценка на въздействието на инвестициите във висше образование в периода 2007 – 2018 са използвани разнообразни модели, като техните ключови характеристики са систематизирани от автора в табличен вид.(стр.92-93) В тази част от дисертационния труд анализът на резултатите от приложението на възприетите модели е предпоставка и аргумент за потвърждаване на работните хипотези на изследването. Конкретните резултати от приложението към икономически специалности на Модел 1 и Модел 2, както и на комбинацията от тях, показва, че финансирането на специалностите в направление „Икономика“ влияе само частично върху резултатите на специалностите в Рейтинга на висше образование. Приложението на модел 1 и модел 2 към професионално направление „Медицина“ разкрива висока, положителна, статистически значима корелация между бюджетните трансфери на един студент и показателите на рейтинга на медицинските специалности, както и между приходите от такси на един студент в медицинските университети и същите показатели на рейтинга. Третият модел на оценка проучва влиянието на европейските средства върху резултатите на висшето образование (на база на показателите, включени в Рейтинговата система на висшите училища в България). Резултатите от приложението на третия модел показват, че наличието на финансиране по линия на Структурните и Кохезионен фондове и Европейските структурни и инвестиционни фондове (СКФ/ЕСИФ) води до нарастване в стойностите на рейтинга. Модел 4 е насочен към анализ на съвкупно наличния финансов ресурс на определена структурна единица във висшето образование по линия на получените трансфери от националния бюджет, приходите от студентски такси и привлеченото

финансиране по линия на Структурните и Кохезионен фондове и Европейските структурни и инвестиционни фондове (СКФ/ЕСИФ), разпределени на един студент. На база на анализа се аргументира изводът, че колкото повече средства се отделят за финансиране на обучението, толкова по-високи са резултатите на отделните специалности. Модел 5 (с допълваща роля към дизайна на оценката в дисертацията) е насочен към изследване на сравненията между финансирани и нефинансирани структурни единици по линия на Структурните и Кохезионен фондове и Европейските структурни и инвестиционни фондове (СКФ/ЕСИФ). Резултатите от приложението на модел 5 показват, че специалностите и висшите училища, които се характеризират с по-високи показатели (измерени на база на рейтинговата система на висшите училища в България), имат по-висок капацитет за разработване на проекти и привличане на по-голям обем външно финансиране. Чрез модел 6 се анализира и измерва необходимият ресурс за постигане на единица от общия рейтинг на даден университет. Резултатите от приложение на модел 6 показват, че въпреки че по-високото финансиране корелира положително с резултатите от рейтинга в отделните специалности, по-висока ефикасност и по-висока добавена стойност постигат университети с по-малко финансиране. Представените в тази част на дисертационния труд анализи, изводи и интерпретации на получените от приложението на моделите резултати се основават на динамиката на селектираните показатели от Рейтинговата система, част от които отразяват промените в социално-икономическата среда в нашата страна през този период- известно е, че след 2012 г. започва следкризисното оживление на бизнеса и заетостта и нарастват възможностите за реализация на трудовия пазар и на осигурителния труд (традиционни компоненти на показателите Рейтинговата система). Необходимо е да се отбележи, че Радостина Стефанова коректно посочва още в началото на дисертационното изследване, че едно от основните предизвикателства на анализа на оценките на въздействието на инвестициите е да се отделят и изолират контекстуалните фактори, което усложнява интерпретацията на резултатите от приложението на съответните модели. От тези позиции редица от изводите и оценките в тази част от дисертационния труд имат дискуссионен характер и могат да бъдат обект на допълнителни анализи, но в случая е по-важно, че представените изследователски резултати провокират и насърчават бъдещи задълбочени проучвания в тази област и доказват многопластовия и комплексен характер на управлението на публичните инвестиции във висшето образование. В последната **(четвърта) част на дисертационния труд (Изводи и препоръки)** се систематизират и представят в рамките на ограничено изложение (135-138 стр.) изводи и препоръки,

непосредствено свързани с резултати и аргументи от проведеното емпирично изследване, на което е посветена трета глава от научния труд. Възниква въпросът защо тези изводи и препоръки не са включени като последен параграф на трета глава, което би оптимизирало структурата на основното изложение, вкл. и като се следва логическата обвързаност на систематизираните изводи и препоръки с оценките и резултатите от приложението на моделите. По време на защитата дисертантът трябва да представи своята позиция по този въпрос.

Анализът на структурата и съдържанието на дисертационния труд ясно показва личните предпочитания на автора към тези части от проучването, които са представени в първа и трета глава- обхващащи над 80% от основното изложение. Изследователските постижения и приоритети се фокусират в първа и трета глава, което трябва да се отрази при едно бъдещо реструктуриране на дисертационния труд преди неговото публикуване - в последната част на настоящата рецензия се препоръчва дисертационният труд да се публикува с цел да се популяризират редица полезни и ценни оценки, резултати и препоръки сред по-широк кръг представители на науката и практиката в областта на оценката на инвестициите във висшето образование. Преди това е необходимо да се направят съответните структурни промени в основното изложение и да се включи заключение, което е традиционна част на едно монографично изследване.

2.Цел, задачи, обект, предмет, основна теза на дисертационния труд

В увода на дисертационния труд в съответствие с изискванията се представят ключовите компоненти на методическата рамка на изследването като се отделя място за дефиниране както на изследователската цел, предмет, обект и задачи, така и на възприетите работни хипотези и ограничения.

Основната цел на дисертационния труд е да се оцени краткосрочното въздействие на инвестициите във висше образование у нас от националния бюджет за периода 2012-2018 г. и Структурните и Кохезионния фонд (СКФ) за периода 2007-2013 г. (с период на изпълнение до 2015 г.) и 2014-2018 г. върху система от показатели, включени в Рейтинговата система на висшите училища в България, с оглед нов дизайн и препоръки при подготовка на следващия програмен период. **Предмет на изследването** са ефектите от направените инвестиции (вложени средства) върху резултатите на финансираните специалности, измерени чрез система от индикатори на висшето образование у нас. Авторът прави уточнението, че изследването използва системата от

индикатори, включени в Рейтинговата система на висшите училища в България. Като **обект на изследването** се посочват разходваните средства в периода 2007-2013 (с период на изпълнение до 2015 г.) и в периода 2014-2018 г. от Структурните и Кохезионен фондове и Европейските структурни и инвестиционни фондове (СКФ/ЕСИФ) и тези от националния бюджет по специалности. Допълнително за проверка на ефектите са включени и приходите от такси (само за професионално направление „Икономика“ и „Медицина“). Като основен измерител за оценката на въздействието се възприема изменението на индикаторите, включени в Рейтинговата система на висшите училища в България.

Като част от методическата рамка се дефинират параметрите на **времения период** и се посочва, че изследването обхваща финансирането в периода 2007-2018 г. и резултатите от Рейтинговата система на висшите училища в България в периода 2012-2018 г. Обект на анализа са само средства от националния бюджет, приходите от такси и Структурните и Кохезионен фондове и Европейските структурни и инвестиционни фондове (СКФ/ЕСИФ) в периода, който е в обхвата на анализа. Предприсъединителните програми, както и хоризонтални програми на ЕК не са включени в обхвата на анализа.

В увода се представя основният изследователски въпрос: „Има ли положително въздействие от направените инвестиции във висше образование в България в периода 2007-2018?“, който е основа за формулираните допълнителни изследователски въпроси (По какъв начин са се променили показателите на финансираните специалности във висшите училища?; Как промяната в показателите на финансираните специалности се съотнася с промяната при сходни нефинансирани специалности?; Какви биха били резултатите на финансираните специалности, ако нямаше финансиране?) и съответните **работни хипотези**: Първа работна хипотеза на изследването- По-голямото финансиране (от националния бюджет) корелира положително с резултатите на университетите, измерени чрез показателите, включени в Рейтингова система на висшите училища в България (2012-2018); Втора работна хипотеза на изследването -Инвестираните средства по линия на СКФ/ЕСИФ имат положително влияние върху индикаторите за висше образование, измерени чрез показателите, включени в Рейтинговата система на висшите училища в България; Трета работна хипотеза на изследването: Специалностите и висшите училища, които имат по-високи показатели, имат по-висок капацитет за разработване на проекти и привличане на външно финансиране.

За постигане на формулираната цел на дисертационния труд, в процеса на проучването се определят редица **изследователски задачи**, които се обособяват в няколко основни направления: преглед на литературата и на съвременните теории за търсещи въздействие инвестиции и за оценка на въздействието (в това число и на оценки на въздействието на инвестиции във висше образование и техните резултати); идентифициране на показатели, които да отразяват постигнатите резултати от образователния процес в системата на висше образование; разработване на методологическа рамка, чрез която да се изследва връзката между инвестиции и резултати за България; подготовка и провеждане на емпиричен анализ и извеждане на статистически значимите ефекти от инвестициите; оценка на въздействието на финансирането по линия на националния бюджет и по линия на структурните фондове в периодите 2007-2013 и 2014-2018 г; подготовка на препоръки и предложения за промени в разпределението на ресурса и приоритетите на финансиране в периода 2021-2027 г.

Дисертационният труд се откроява с приложението на широк кръг изследователски инструменти: методи за оценка на въздействието чрез контрафактуален анализ, методи за оценка на промяната чрез метода на двойните разлики (differences-in-differences), статистически анализ и др., които са съобразени с интердисциплинарния характер на проучването. За дефиниране на концептуалния и понятийния инструментариум се използват методите на индукцията, дедукцията, анализ, синтез и др. В процеса на проучването се използват подходящи информационни източници, сред които: периодични изследвания на Националния статистически институт, данни от административната информация на системата ИСУН, Министерство на финансите, Сметната палата, Рейтинговата система на висшите училища в България, Министерство на образованието и науката и др.

Сложността и комплексността на процесите по измерване и анализ на оценката на въздействието налага авторът да възприеме редица **ограничения**, които коректно са представени в увода на дисертационния труд. Първата група ограничения са свързани с традиционните трудности да се изолират разнообразни фактори на въздействие, които са свързани със средата (социално-икономически, съществуващи тенденции на развитие, паралелни процеси и тенденции в системата на висшето образование) и са повлияни от външни (пазарни или социални) фактори. Втората група ограничения се свързва с методическия подход за дефиниране и измерване на промяната чрез съответни индикатори, обвързани с динамиката на съответните параметри на системата на висшето

образование. При това се подчертава, че при настоящата инвестиционна практика няма ясно разработена институционална логическа рамка за обвързаност между дейности, резултати и очаквана промяна.

Използваната литература съдържа 201 литературни източници (22 на български език и 179 на чужд език). Този мащабен обхват на използваните източници е в основата на задълбочения теоретичен анализ на концептуалните основи на изследването (в първата част на дисертационното изследване) и трябва да се интерпретира като положителен сигнал както за високата степен на осведоменост на автора в изследваната област така и като доказателство, че докторантът има способности да намира, систематизира и селектира подходящи литературни източници в процеса на научното изследване.

3. Оценка на получените научни и научно-приложни приноси

Представеният дисертационен труд разкрива, че поставената изследователска цел е постигната и е оценено краткосрочното въздействие на инвестициите във висше образование у нас от националния бюджет за периода 2012-2018 г. и Структурните и Кохезионния фонд (СКФ) за периода 2007-2013 г. (с период на изпълнение до 2015 г.) и 2014-2018 г. върху система от показатели, включени в Рейтинговата система на висшите училища в България.

Постигането на поставената цел и успешното решаване на редица сложни изследователски задачи е предпоставка за открояване на конкретни приносни моменти, които имат характер на обогатяване на съществуващото знание за инвестициите във висшето образование и за методическите подходи за тяхното оценяване- за целите на настоящата рецензия тези приноси се систематизират в три основни направления:

► Изведени и систематизирани са селектирани същностни характеристики на широк кръг съвременни концепции и теории в областта на въздействието на инвестициите, които са в основата на методическия апарат за оценка на въздействието, като се акцентира върху познавателния потенциал на проучваните понятия, дизайна на оценките, каузалността, обвързване на наблюдаваните промени и на резултатите със съответните интервенции. Конструирани и представени са модели за оценка на въздействието, които съчетават богата гама от статистико-математически

инструментариум със специфичните особености и ограничения на съществуващата информационна база за наблюдение и оценка на висшите училища.

► Апробирани и анализирани са разработените модели за оценка на въздействието в конкретни професионалния направления и специалности от висши училища в България в периода 2012-2018 г. като са представени оценки на ефектите и приноса на националното и европейското финансиране в специалности, обект на анализ. Проучени и представени са оценки на ефектите на бюджетното финансиране, които могат да допринесат за усъвършенстване на методическия инструментариум за управление на публичните инвестиции във висшето образование.

► Формулирани и аргументирани чрез съответния методически апарат са редица оценки и изводи, които могат да бъдат полезен компонент от информационната база за вземане на решения при актуализиране на политиките и стратегиите в областта на публичните инвестиции във висшето образование като за целите на настоящата рецензия се открояват следните изводи:

√ по-голямото финансиране (от националния бюджет и приходи от такси) е фактор за по-добро качество на висшето образование и води до по-високи резултати на специалностите, измерени чрез показатели, включени в рейтинговата система на висшите училища в България.

√ инвестираните средства по линия на СКФ/ЕСИФ влияят положително върху част от индикаторите за висше образование и променят образователната среда.

√ по-голямото съвкупно финансиране (от националния бюджет, приходи от такси и СКФ/ЕСИФ) е фактор за подобряване качество на висшето образование и води до по-високи резултати на специалностите, измерени чрез показателите, включени в рейтингова система на висшите училища в България.

√ Специалностите и висшите училища, които имат по-високи показатели (измерени на база на рейтинговата система на висшите училища в България), имат по-висок капацитет за разработване на проекти и привличане на по-голям обем външно финансиране.

Систематизираните резултати от проведеното изследване и откритите научни и научно-приложни приноси показват, че основната цел на дисертационният труд е постигната и са формирани редица теоретико-методически и практико-приложни оценки и изводи, които ще бъдат полезни както на изследователи, така и на ръководители и експерти в областта на висшето образование. Във връзка с това препоръчвам изследването да бъде публикувано след като се прецизира структурата в съответствие с бележките в първия раздел на настоящата рецензия. Постигнатите изследователски

резултати в дисертационния труд доказват, че Радостина Стефанова има способности за провеждане на самостоятелно научно изследване и за задълбочено интерпретиране на получените резултати.

4. Оценка на публикациите по дисертацията

Посочени са 6 публикации (5 от тях са самостоятелни, а 1- в съавторство), които тематично са свързани с дисертационния труд. Необходимо е да се отбележи, че 2 от публикациите (Angelova, R., Higher Education as a Factor for Economic Development of the Regions in Bulgaria, Trakia Journal of Sciences, Vol. 15, 2017; Ангелова, Р., Оценка на въздействието на инвестиции в обучение за обучители, Стратегии на образователната и научната политика, том 25, бр. 4, 2017) са в издания, които са включени в „Списък на съвременни български научни издания, реферирани и индексирани в световноизвестни бази данни с научна информация“. Представените публикации са доказателство за успешно представяне на резултатите от дисертационното изследване и целенасоченото им разпространение до широк кръг научни и експертни среди.

5. Оценка на автореферата

Авторефератът обхваща 59 стр. текст и е подготвен в съответствие с изискванията като представя съществени аспекти и резултати на дисертационното изследване. Посочени са основните приносни моменти и е представен списък на публикациите по темата на дисертационния труд. В съдържателно и структурно отношение авторефератът отразява дисертационния труд и по подходящ начин представя обхвата, съдържанието и основните акценти на научното изследване.

6. Препоръки, въпроси и критични бележки

В тази част от рецензията се систематизират някои бележки и препоръки, които са насочени към бъдещата изследователска и публикационна дейност на дисертанта.

А) В контекста на възприетата от автора изследователска методология в основата на проведеното емпирично проучване са конкретни показатели от Рейтинговата система, които са съществен фактор при формиране на изводите и оценките от анализите на получените резултати. От тези позиции в научния труд е необходимо да се отдели място за по-детайлно представяне на измерителите на тези показатели в съответствие с методиката на Рейтинговата система- в настоящия вариант те са представени само като списък в Приложение 1 на стр.156. В контекста на възприетата изследователска цел е необходимо да се акцентира както върху съдържанието и логиката на този измерителен

процес така и върху някои методически особености на информационните източници, които имат съществено влияние върху потенциала на съответните показатели за последващи анализи и препоръки за бъдещи промени и политики в областта на инвестициите във висшето образование. Присъствието на кратка методическа характеристика на използваните показатели от Рейтинговата система би било стимул за обогатяване на анализа и интерпретацията на получените резултати и за повишаване на аналитичния потенциал на тези данни като аргументи за набор от препоръки и предложения за промени в разпределението на ресурса и приоритетите на финансиране в периода 2021-2027 г.(поставена изследователска задача на стр.11 от дисертационния труд)

Б)В последната част на дисертационния труд са формулирани редица изводи и оценки, които могат да бъдат полезни при формулирането и актуализирането на политиките и мерките за повишаване на ефективността и ефикасността на публичните инвестиции във висшето образование, сред които се откроява препоръката : „... ефектът от инвестициите във висше образование да бъде проследяван систематично, като се правят анализи на възвръщаемостта на средствата..“. Във връзка с това по време на защитата дисертантът може да представи своето експертно становище по следните въпроси: кои са основните ползи от предлаганото въвеждане на систематично проследяване на ефекта от инвестициите във висшето образование в нашата страна и кои компоненти от апробираните в дисертационното изследване модели за оценка могат да бъдат използвани в процеса на едно бъдещо систематично проследяване на ефекта на инвестициите във висшето образование, вкл. и като част от подготовката на институционална логическа рамка за обвързаност между планирани дейности, резултати и промяна в сектора.

Към дисертационния труд могат да се формулират и някои препоръки, които са свързани с технически детайли за посочване на използваните литературни източници в основния текст. Представените бележки и въпроси са ориентирани към бъдещите изследователски и публикационни изяви на дисертанта и не намаляват достойнствата на извършената научна работа по проучване на краткосрочното въздействие на инвестициите във висше образование.

Заключение

Разработената дисертация представлява комплексно и задълбочено изследване на актуални и значими проблеми, свързани с управление на нарастващите публични инвестиции във висшето образование. Получените резултати от самостоятелно проведеното изследване имат както теоретико-методологическа стойност, така и потенциал за практическа приложимост в областта на управление на инвестициите във висшето образование. Изводите и оценките в настоящата рецензия показват, че дисертационният труд отговаря на изискванията на Закона за развитието на академичния състав в Република България за получаването на образователната и научната степен „доктор”. Предлагам на уважаемото научно жури да присъди на Радостина Ангелова Стефанова научната и образователна степен доктор, професионално направление 3.8. Икономика (Икономика и управление по отрасли - Образование, наука, иновации).

Рецензент:.....

Проф.д-р М.Атанасова